

Kosova Vilayeti Dahilinde Gerçekleşen Göçler

Nedim İPEK*

Özet

Tanzimat döneminde Rumeli'de kurulan vilayetlerden birisi de Kosova'dır. 1878- 1912 yılları arasında siyasi, sosyal ve iktisadi gelişmeler sonucu vilayet dahilinde iç göç, dıştan içe göç ve içten dışa göç hareketleri yaşanmıştır. Kosova'ya gelen muhacirlerin kahir ekseriyetini Sırbistan sahasından gelenler oluşturmaktaydı. İkinci sırayı ise Boşnaklar işgal etmekteydi. Vilayet dahilindeki muhacirlere imkanlar ölçüsünde yardım edilmiştir. Aynı dönemde vilayet dahilindeki Sırp ve Bulgarlar ise Sırbistan ve Bulgaristan'a firar yöntemiyle göç edeceklerdir. Avrupa'nın herhangi bir müdahalesinden çekinen Babıali gayrimüslim göçünü önlemeye çalışmıştır.

Balkan savaşlarını müteakip Kosova vilayeti toprakları Sırbistan'ın kontrolüne geçer. Sırp idaresinin izlediği nüfus politikası sonucu Kosova dahilindeki Müslümanlardan bir kısmı göç kararı alırken Sırbistan topraklarından Kosova'ya yönelik Sırp göçü de gerçekleşir.

Anahtar kelimeler : Osmanlı – Kosova – Göç – Balkan – Sırp – Boşnak – Bulgar

Emigrations Occured in Kosovo County

Abstract

One of the counties established in Rumelia during administrative reforms period is Kosovo. As a result of political, social and economical developments in 1878-1912, the movements of internal migration, migration from external to internal, migration from internal to external occurred in the county. The overwhelming majority of emigrants coming to Kosovo were the ones coming from Serbia. Bosnians followed them. Aid had been done to the emigrants in the county as much as possible. In the same period, Serbians and Bulgarians in the county will emigrate to Serbia and Bulgaria by escaping. The Sublime Port abstaining from European intervention tried to prevent nonmuslim emigration. After the Balkan Wars Serbia governs Kosovo county. As a result of population

---

* Prof.Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

policy followed by Serbia, while some of the Muslims in Kosovo were deciding to emigrate, Serbian emigration to Kosovo from Serbia occurred.

Key Words : Otoman- Kosovo- Emigration- Balkan- Serbian- Bosnian- Bulgarian

Giriş

Osmanlı Devleti yeniden yapılanma dönemine girdiği Tanzimat sürecinde mahalli idare anlayışını değiştirdi. Yeni düzenlemeyle eyaletler vilayetlere dönüştürüldü. Vilayetlerin sınırları belirlenirken bir görüşe göre genellikle nüfus açısından karma birimler oluşturuldu. Böylece ulusal devlet kurulması gibi bir risk azaltılmış oluyordu¹. Bu çerçevede Balkanlarda kurulan vilayetlerden birisi de Kosova'dır. Vilayet salnamesinde mealen yazılı olan "*Kosova namı Osmanlı tarihi nazarında önemlidir. Bunu hatırlamak tarihi yâd etmek olur*"² ifadesinden de anlaşılacağı üzere belki de yeni idari yapılanmada kamuoyunun maddi ve manevi açıdan desteğini almak adına vilayete Kosova adı verilmiştir. Doksan üç Harbi'ni müteakip imza edilen Ayastefanos Antlaşması ile büyük bir kısmı işgal edilen vilayet topraklarının idaresi özel bir statüye dönüştürüldü. Kosova bölgesi Ayastefanos Antlaşması'nın 15. maddesine göre yerel ihtiyaçlara uygun bir nizamname ile ekseriyeti yerli ahaliden oluşan hususi bir komisyon tarafından idare edilecekti. Söz konusu komisyonun kararları Osmanlı ve Rusya tarafından onaylanması gerekmekteydi³. Berlin ile bu madde tadil edilmiş ve Osmanlı'nın Rusya ile değil Şarkı Rumeli için oluşturulan Avrupa Komisyonu ile istişare etmesi esası kabul olunmuştur. Avusturya ise Yenipazar'da asker bulunduracaktı. Gusine ve Plav gibi mahaller ise Karadağ'a terk ediliyordu⁴. Balkan Savaşı sonrası Mayıs 1913'de imza edilen Londra Andlaşması ile Kosova Vilayeti toprakları Sırbistan'a terk edildi. Sırbistan Birinci Dünya Savaşı ortamından da istifade ile Müslümanlara karşı göçürme politikası uyguladı. Bu süreçte Kosovalılar için Anadolu'ya kadar uzanan yeni bir göç serüveni başlıyordu. Bu makalede 1878–1913 tarihleri arasında Kosova sahasında yaşanan göçler Osmanlı Arşivi belgelerine istinaden değerlendirilecektir.

1878- 1912 Yılları Arası Gerçekleşen Göçler

1878–1912 yılları arasında Kosova sahasında yaşanan göçleri *iç göç*, *dıştan içe göç* ve *içten dışa göç* şeklinde üç grupta incelemek mümkündür. Osmanlı coğrafyasında yaşanan iç göçler bilimsel açıdan detaylı ve bir bütün şekilde henüz ele alınıp incelenmiş değildir. Yapılan çalışmalardan anlaşıldığı kadarıyla özellikle Balkanlar ve Anadolu'dan

¹ Malcolm, *Kosova Balkanları Anlamak İçin*, Türkçesi: Özden Arıkan, İstanbul 1999, s. 236.

² *Kosova Vilayeti Salnamesi 1296*.

³ Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*, İstanbul 2003, Çeviren Dilek Şendil, s. 874–887.

⁴ Todorova, s. 874–887.

Üsküp'e yönelik esnaf ve zanaatkâr göçü vardır. Bu tarz göçler 16. yüzyılda şehrin nüfusunu %16 oranında etkilemiştir. Ancak Osmanlı'daki ekonomik yapının gelişimiyle birlikte göçlerin özelliği değişecek ve gayrimüslim nüfus daha çok şehirlere yerleşmeye başlayacaktır. Sonuç itibarıyla 16. yüzyılda şehir nüfusunun %80'i Müslümanlardan oluşurken bu oran 19. yüzyılın ortalarında %56'ya kadar gerilemiştir⁵. Taşradaki nüfus dalgalanması ile ilgili Osmanlı belgelerine dayalı henüz bir çalışma yapılmamıştır.

İç ve dış göç ise bölgedeki siyasi ve askeri olaylar sonucu ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın başında Sırp isyanları çıkınca Sırbistan sahasında yaşayan Müslüman halka yönelik bir terör hareketi başlatıldı. Bu baskı üzerine Müslüman halkın bir kısmı daha güvenli gördükleri yerlere iltica ettiler. 1815–1839 arası Sırp Prensi Miloş hâkim olduğu sahadaki Müslüman Arnavutları topraklarından sürmek için özel bir çaba sarf etmişti⁶. Bu çabalar sonucu Sırbistan'ın hâkimiyetindeki sahadan Osmanlı topraklarına yönelik Müslüman nüfus göçü başladı. Halkın sığındığı yerlerden birisi de Kosova ovasıdır⁷.

Bu sahaya yönelik önemli bir diğer kitlesel göç 1856 sonrası Karadeniz'in doğusu ve kuzeyinden gerçekleşti. Kırım ve Kafkasya'dan gelen göçmenlerin bir kısmı Osmanlı yetkilileri tarafından Varna üzerinden Kosova'ya sevk edildi. İlk etapta bu göçmenlerden 5 bin ailenin Kosova sahasında yerleştirilmesi planlandı. Rumeli Eyaleti Valisi Abdülkerim Nadir Paşa 600 göçmen ailesinin kışı geçici olarak Priştine ve Vulçitrın kazalarında geçirmelerini planladı⁸. Göçmenlere gerek bürokratlar ve gerekse sivil halk aynî ve maddi yardımlarda bulundu⁹. Sağlık sorunlarının ise askerî ve memleket tabiplerince çözümlenmesi hükme bağlanmıştı¹⁰. Hatta yerli halk söz konusu muhacirlere arazi satın alıp hibe etmiştir. Örneğin, Hoca Emin ve Osman Efendi önderliğinde 100 hanelik (500 kişi) Orkapısı muhaciri Kosova sahasıyla Kumanova kazasında iskân edildi. Bunlara Ivryanya kazası ahali tarafından da çiftlik arazisi satın alınıp hibe edildi¹¹. Geleneksel Çerkes kaynaklarına göre Kosova sahasına gelen Çerkes sayısı toplam 12 bin (2.000 aile) kadardı. Metal işçiliği ve at yetiştiriciliği alanında mahir olan bu topluluklar tarımsal alana yerleştirilir ve kendilerinden çiftçilik yapmaları beklenirdi. Karşılaştıkları zorlukları aşmak için de kendilerine vergi muafiyeti tanınır. Çiftçiliğe uyum sağlayamayan muhacirleri mahrumiyet ve salgın hastalık iyice yıpratır. Hayatta kalmayı başaranlar geçimlerini güçlükle temin etmekteydiler. Bazıları çareyi merkezi otoriteye baş kaldırmakta bulur. Kosova'daki Çerkesler 1876 Bulgar isyanının bastırılmasında ve 1877–1878 savaşlarında takviye kuvvet olarak kullanıldı. Niş tarafına yerleştirilen Çerkesler Sırp tarafından sürülünce Anadolu ve Suriye'ye gittiler. Kosova'da meskûn olanlar da bunları takip etti. 1890'ların sonunda Kosova'daki Çerkeslerin sayısı aşağı

⁵ Sabri Sürgevil, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Üsküb", *Osmanlı V*, Ankara 1999, s. 624, 629.

⁶ Malcolm, 232.

⁷ Aleksandre Popovic, *Balkanlarda İslam*, Türkçesi: Komisyon, İstanbul 1995, s. 268.

⁸ BOA, A.MKT. UM, Nr. 446/61: Sadarete Rumeli Eyaleti Valisi Abdülkerim Nadir imzalı tezkire; *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, İstanbul 2007.

⁹ BOA, A.MKT. MHM, Nr. 314/100.

¹⁰ BOA, A. MKT. UM, Nr. 504/35.

¹¹ BOA, A. MKT. NZD, Nr. 363/55: 14. S. 1278 tarihli tezkire.

yukarı 6.400'e geriledi. Avusturya istatistiklerine göre bu rakam 6 bindir¹². 1912 sonrası Çerkesler daha büyük oranda göçtüler. 1918'den sonra da yine büyük bir göç oldu. Neticede 1930'larda 50 haneye düştüler¹³. Kosova sahasına yerleşen Kafkas muhacirleri 93 Harbi ile yerlerinden ayrılıp savaş sonrası tekrar ocaklarına dönmüşlerse de yerleri Niş ve sair yerlerden gelen göçmenler tarafından işgal edilmiştir. Kafkas göçmenleri savaş ertesini tekrar ocaklarına dönüp yerleşmek isterler¹⁴.

Kosova sahasına yönelik kitlesel göçlerin en büyüğü 93 Savaşı esnasında ve sonrasında gerçekleşir. Daha savaş esnasında Sırp Morava Vadisi'ndeki Müslümanların hemen hepsini sürerler. Müslümanlar 1877 Aralık ayında kışın en sert olduğu dönemde gönderilmişlerdi. Tanıklar "Kumanova'ya kadar uzanan göç güzergâhında yol kenarlarına bırakılmış çocuk cesetlerinden, donarak ölmüş ihtiyarlardan bahsederler.

Şubat 1878 tarihine kadar sadece Tuna vilayeti, Niş, Ürgüp, Leskofça ve İvraniye kazalarından gelen göçmenlerin miktarı 80 bini bulmuştu. İleriki tarihlerde gelenlerle bu rakam 150 bini aştı. Bunun 20 binini Bulgaristan Emeti'nin kurulduğu sahadan gelenler oluşturmaktaydı. Vilayet yetkilileri göçmenleri geçici olarak yerleştirmede sıkıntı çekince yaklaşık 54 bin kadar göçmeni Selanik, Manastır ve Prizren'e gönderdi. Kosova sahasında biriken göçmenlerin 93 binini Sırbistan sahasından gelenler oluşturmaktaydı. Üsküp sancağında 26 bin göçmen kalıyordu. Bunlar geçici olarak Üsküp'e bağlı kasaba ve köylere dağıtıldı¹⁵.

Gelenlerin hemen tamamı ocaklarına dönmeyi arzulamaktaydı. Kosova Vilayeti Valisi Nafiz Paşa bir hayli zorluklar yaşanacağı düşüncesiyle göçmenlerin geri dönüşüne karşıdır¹⁶. Göçmenlerden çok az bir kısmı savaş sonrası geri dönmeyi başarabildi. Dönenler daha ziyade Sırp kuvvetlerinin barış anlaşması gereği tahliye ettiği yerlerin halkıydı. Sırpların tahliye ettiği yerlere dönenler yaklaşık 14 bin kadardı. 1880 yılına kadar da Bulgaristan'a 10.852 muhacir dönüş yaptı¹⁷. Bir grup mültecinin yetkili makamlara verdikleri 1879 tarihli bir dilekçeden anlaşıldığı kadarıyla memleketlerindeki evleri, değirmenleri, cami ve tekkeleri hep yıkılmış olduğundan dönseler bile başlarını sokacak bir yer bulamayacakları endişesini taşıyorlardı. Bu göç Sırbistan'ın devlet politikasının bir sonucuuydu. Sırbistan ulus devletin ruhuna uygun etnik açıdan *temiz* bir toprak yaratmak azmindeydi. Bu nedenle geri dönüşü onaylaması ve buna izin vermesi beklenemezdi. Sırbistan'ın hamisi Rusya da geri dönüşü onaylamamaktaydı. Rusya'nın

¹² Malcolm, s. 239.

¹³ Malcolm, s. 271.

¹⁴ BOA, DH. MKT, Nr. 2724/25.

¹⁵ Buna göre, Üsküp kazasında 8.000, Koçana kazasında 3.360, İştıp kazasında 3.500, Palanka kazasında 997, Kumanova kazasında 4.302, Kalkandelen kazasında 614, Kratova kazasında 298 ve Radovişte kazasında 807 göçmen geçici olarak yerleştirildi. Bk. Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon 2006, s. 96- 100.

¹⁶ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara 1994, s. 131.

¹⁷ İpek, *Göçler*, s. 96- 100.

Kosova'daki konsolos yardımcısı Van Yastrebov, akıl almaz bir alaycılıkla valiye mültecilerin Kosova'nın Müslüman nüfusunu güçlendirdiğini dolayısıyla Sırbistan'a dönmesine izin vermemesinin Osmanlı açısından faydalı olacağını söylüyordu¹⁸. Geri dönenlere rağmen aynı tarihlerde söz konusu yerlerden yeni göçmen kabileleri gelmekteydi.

Berlin Antlaşması'nı müteakip Bosna-Hersek Avusturya tarafından işgal edilince bu sefer Boşnaklar ocaklarını terk ederek Yenipazar, İşkodra ve Kosova'ya doğru yöneldiler¹⁹. Babiâli'nin muhalefetine rağmen kısa sürede Kosova, İşkodra ve Makedonya topraklarında binlerce Boşnak göçmeni birikmişti. Keza Kosova Vilayeti Üsküp Sancağı Koçana Kazası dahilinde Hersek göçmenlerinden 721 kişi iskan işlemi gördü. Üsküp kazası Hasanbey köyüne Boşnak göçmenlerden 60 kişi yerleştirildi. İşkodra'nın Draç sancağı dahilindeki çiftliklere de göçmen sevk edildi. Babiâli söz konusu göçmenleri hâkimiyetindeki topraklara yerleştirmek zorunda kaldı²⁰. Berlin sonrası gerçekleştirilen sınır değişiklikleri sonucu Karadağ'a terk edilen Gusine ve Plave gibi yerlerdeki Müslümanlar İşkodra ve Kosova'ya göç ederler²¹. Gusine'den Üsküp'e gelen muhacirler Akbaş ve Hasanbey çiftliklerine iskân edildiler. 31 hane Nikşik muhaciri önce İstanbul akabinde Draç'a sevk edildi. Ancak buranın havasına uyum sağlayamayınca Kosova'nın Berane kazasına gönderildiler. Burada Lim ve Basikoviç nehirleri civarına yerleştirildiler²².

Aslında muhacir sayısını net olarak vermek hemen imkânsızdır. Bir kere muhacirlerin hepsi kayıtlı değildir. Kayıtsız olarak göç kervanına katılanlar vardır. Öte yandan, bir taraftan göçmen gelirken bir taraftan da geri gidiyor veya daimi iskân bölgelerine dağılıyorlardı. Nitekim 1879–1880 yıllarında Kosova Vilayeti'ndeki muhacir sayısı 100 bini bulmuştu. Göçmenler daha ziyade Priştine, Prezrin ve Üsküp sancaklarında bulunmaktaydı. Muhacir idaresi göçmenlerden yaklaşık 64 binini Kosova Vilayeti dahilinde daimi olarak yerleştirmeyi kararlaştırdı²³. Bütün bu faaliyetleri neticesinde Haziran 1880'de Kosova Vilayeti dahilinde bulunan yerleşik ve yerleşik olmayan muhacirlerin toplam sayısı ayrıntısı bir nolu tabloda görüleceği üzere yaklaşık 82 bin civarındaydı²⁴. 1890'lı yıllarda Rusya hâkimiyetindeki sahadan gelen göçmenler arasında Yahudiler de bulunmaktaydı. Yahudiler Filistin topraklarına sevk edilmek istenir. Babiâli bu teklifi düşünmeksizin reddeder ve Yahudilere başka yerler önerir. Önerilen yerler arasında Kosova da vardır. Bu çerçevede 300 Musevi göçmen Kosova

¹⁸ Malcolm, s. 285.

¹⁹ Boşnak muhacereti için bk. Hayri Kolaşinli, *Muhacirlerin İzinde Boşnakların Trajik Göç Tarihinden Kesitler*, Ankara 2004.

²⁰ İpek, *Göçler*, s. 120.

²¹ BOA, DH, MKT, Nr. 1844/34; Sınır düzenlemesi için bk. Abidin Temizer, *Osmanlı – Karadağ Sınır Anlaşmazlıkları ve Çözümü (1878- 1912)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2007.

²² Mucize Ünlü, *Kosova Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1877-1912)*, Samsun 2002, s. 108- 109

²³ İpek, *Göçler*, s.331.

²⁴ BOA, Y.PRK, Nr. 1/99: Tablodaki sayılar erkek nüfusu göstermektedir. Tabloda yer alan Hristiyan nüfusun 2.300 kadarı Katolik diğerleri Ortodoks'tu.

Vilayeti dahiline sevk edilir²⁵. 1910'da Kosova sahasındaki Yahudi nüfus 3 bini bulur. Balkan Savaşı'nı müteakip bunların bir kısmı Türk topraklarına göç etti. 1913'de Priştina'ya gelen Hahambaşı göç hazırlıkları yapan Yahudilerin çoğunu bu fikrinden vazgeçirdi²⁶.

Vilayet dahilindeki çiftliklerin tamamı göçmenlere tahsis edilmiştir. Resmi kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla 60 bini vilayet dahilinde iskan işlemi gördü. Göçmenler Kosova Vilayeti dahilinde yeni mahalle ve köyler oluşturdular. Bu tedbirlere rağmen açıkta kalan 20 bin kadar muhacirin vilayet haricine sevk edilmesi kararlaştırıldı. Bunun üzerine takriben 6 bin göçmen Adana'ya ve geri kalanlar da Yanya ve Selanik'e yerleştirildiler²⁷.

1890'lı yıllarda Sırbistan, Bulgaristan ve Bosna cihetlerinden gelen muhacirlerin kesreti dolayısıyla iskânları için hali arazi bulamadığını ifade eden Kosova valiliği ne yapılması gerektiğini merkeze sorar. Babıâli, Kosova sahasının stratejik önemine binaen göçmenlerin tüm imkânlar seferber edilerek vilayet topraklarında yerleştirilmesi ve Müslüman nüfusun artırılması konusunda ısrarcıdır²⁸. Hatta nüfus dengelerinin en azından korunması için gayrimüslim nüfusun çoğunlukta olduğu yerlerde yükümlülük çağında olan Müslümanlar askerlik hizmetinden muaf tutulabilmişlerdir²⁹.

Kosova vilayeti sınırları dahilinde yerleştiremeyen göçmenler ilk etapta komşu vilayetlerin merkezi durumunda olan şehirlere gönderilirler. 1895'de Kosova'dan Ustrumca'ya 34 Boşnak ailesi sevk edilir. Bunlara ilk etapta halktan yardım amacıyla toplanan akçe ve zahire dağıtılmıştır. Dağıtım yeterli gelmemiş ve yerel idare yeniden halkın yardımına başvurulmasını uygun görmediğinden göçmenlere yaz ürünü ektilmesi düşünülür. Ancak bu da hayli zaman alacağından söz konusu göçmenlerden muhtaç olanların ihtiyaçlarının mal sandığından karşılanması istenir³⁰. Kosova'ya yönelik göç 20. yüzyılın başlarında da devam eder. Örneğin 1908 sonrası Kosova'ya yönelik Boşnak göçü söz konusudur³¹.

Göçmenleri İskân Faaliyetleri

Göçmenlerin yerleştirilmesi için hususi komisyonlar oluşturuldu. Ancak üyelikler fahri olduğundan iskân işleri aksamaktaydı. Bu nedenle mevcut göçmenleri tespit edip deftere kaydetmek, yardıma muhtaç muhacirlere sürekli tayinat verilmesini sağlamak ve bunları ziraata teşvik etmek üzere merkezden bir kişi iskân memuru olarak atanmıştır.

²⁵ BOA, DH. MKT, Nr. 10/1; 1983/70: Temmuz 308 tarihli tezkire.

²⁶ Malcolm, s. 268.

²⁷ BOA, A.MKT.MHM, Nr. 485/64 (B 1297.); İpek, *Rumeli'den...*, s. 175.

²⁸ BOA, DH. MKT, Nr. 1937/110: Kosova Vilayetine Tezkire, 6 Mart 1308.

²⁹ Brana kazası ve civarındaki Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfustan az olması ve mevkisinin önemine binaen buradaki Müslümanların askerlikten muaf tutulmalarının Kosova Valiliğine bildirildiği. BOA, DH. MKT, Nr. 70/23: 6. Z. 1310.

³⁰ BOA, DH. MKT, Nr. 363/13: Maliye Nezaretine Tezkire (2 Nisan 1311).

³¹ BOA, MV, Nr. 118/10: 9 Şubat 1908 Meclis-i Vükela Kararı.

Kendisine yardımcı olması için yerli ahalden 11 kişi kâtip unvanıyla maaşlı olarak görevlendirilmişlerdir. Ayrıca muhacir sevk edilen kaza merkezlerinde de hususi komisyonlar oluşturulmuştur³².

Komisyonlar ve mülki amirler yetki sahalarına gelen göçmenleri ilk önce cami, tekke, zaviye, medrese, mescit ve han gibi kamuya ait binalarda barındırmaya çalıştılar. Daha sonra mahalle muhtar ve ihtiyar meclisi azalarının belirlediği yerli ahaliye ait meskenlere ücretsiz veya kira karşılığı yerleştirildiler. Hatta yerli halkın yaşadığı meskenlerin selamlık dairesine veya tahliye ettiği meskenlere yerleştirilenler oldu. Buna karşılık bazı bey ve şeyhlerin ihtiyaç fazlası meskenleri göz ardı edilebildi. Servet sahibi göçmenler kiralarnı bizzat öderken fakirlerinkini mahalle sakinleri karşılamaktaydı. Mülk sahibini de zor durumda bırakmamak için göçmenlere yerleştirildikleri meskenlerde 6 ay süreyle duracaklar daha sonra başka bir meskene nakledileceklerdi. Ancak gayri müslim ahali meskenleri olmadığı iddiasıyla münavebe yöntemiyle mesken değişikliğine karşı çıkmaktaydı. Mesken darlığına bulunan bir diğer çözüm aralarında akrabalık bağı olan iki, üç aileyi aynı meskene veya inşaatı bitmemiş barakalara yerleştirmektir. Açıkta kalanlar ise diğer yerleşmelere sevk edilecekti. Barınma sorununu çözüme yerli halk da katkıda bulundu. Yerli ahali aralarında topladıkları paralar ile mahallelerinde bulunan ihtiyaç fazlası meskenleri satın alıp göçmen iskânına tahsis ettiler³³.

Geçici iskân döneminde hali vakti yerinde olan muhacirler tüm ihtiyaçlarını kendileri karşılamaktaydı. Buna karşılık savaş döneminde fakir muhacirlere, barış döneminde ise sadece kimsesiz, dul ve yetimlere miriden tayinat verilmesi ilkesi benimsenmişti. Ancak uygulamada çeşitli sorunlar çıkabilmekteydi³⁴. Öte yandan fakir muhacirlerin ulaşım, iskân ve cenaze masrafları mahalli idareler veya hazinece karşılanmaktaydı³⁵. Devlet yardımını yeterli bulmayanlar arttırılması ve kapsamının genişletilmesi talebinde bulunuyorlardı. Vilayet idaresi de merkezi idareden yardımların arttırılmasını istemekteydi. Yardımın kapasitesini arttıracak mali konuma sahip olmayan merkezi idare vilayet yetkililerine yardımsever bulmalarını önermekteydi³⁶.

³² 1300 tarihli Kosova Vilayeti Salnamesine göre İştîp ve Palanga kazalarında muhacirin komisyonları mevcuttu. İştîp'teki komisyon başkan, 6 Müslim ve 3 gayrimüslim üye ile bir katipten oluşmaktaydı. Palanga'daki muhacirin komisyonu ise başkanın yanı sıra ikisi müslim ve ikisi gayrimüslim olmak üzere 4 üyeden oluşmaktaydı. Bk. *Kosova Vilayeti Salnamesi 1300*, s. 70-71, 81. Öyle anlaşılıyor ki, komisyonun varlığı ve üye sayısı göçmen yoğunluğuna göre artmakta veya azalmaktaydı. Örneğin 1304 tarihli vilayet salnamesinden anlaşıldığı kadarıyla Palanka kazasındaki göçmen sayısı ve işleri azalmış olmalı ki, muhacir ve vakıf işlerini müştereken yürütmek üzere Evkaf-ı Maarif ve Muhacir Komisyonu ismiyle başkan, katip ve sandık emininin yanı sıra beş üyeden oluşan bir komisyon yürütüyordu. Üyelerden birisi gayrimüslimdi. Bk. *Kosova Vilayeti Salnamesi 1304*.

³³ İpek, *Göçler*, s. 96- 100.

³⁴ Örneğin Yenipazar'a yerleştirilen Nikşik muhacirleri aylardır tayinat ve katkı bedeli alamamaktan şikâyetçiydiler. *BOA, DH. MKT*, Nr. 1331/16: CA 1297.

³⁵ *BOA, DH. MKT*, Nr. 1916/77; 1895/31.

³⁶ *BOA, DH. MKT*, Nr. 1984/30: 15 M 1310.

Savaş ortamında gelenler ilk etapta mülteci konumundaydılar ve olağanüstü durum sona erdikten sonra ocaklarına dönmeyi umuyorlardı. Umudu yok olan, geri dönme imkânı bulamayanlar sürekli olarak yerleşmek üzere devlet tarafından bir bölgeye gönderilmekteydiler. Savaş sonrası göç edenler ise daimi surette yerleşmek amacıyla gelmekteydiler.

Merkezi otorite muhacirleri barındırmak, terk edilmiş konutları tamir etmek ve boş araziden tarla tahsis etmekle köylülere yükümlü tutmuştu. Bu yöntemle ihtiyacı karşılanmadığı idari birimlerde yerel idareciler toplam maliyeti 250 kuruşu geçmeyecek şekilde iki üç odalı mesken inşa edilmesini plânlanmıştı. Göçmenlerin mesken ihtiyacını karşılamak amacıyla toplu konut inşaatları da projelendirilmiş ve gerçekleştirilmiştir. Bu gibi projelerde kereste ve taş gibi inşaat malzemelerinin temininde halkın yardımına başvurulurken çivi ve kiremit gibi sanayi ürünlerinin parası ile dülgere yevmiyeleri hazineden karşılanmıştır. İnşa edilen meskenlere yerleştirilen muhacirlerden muhtaç konumda bulunanlara imkânlar ölçüsünde yerli ahali ve idare tarafından soba, ot minderi ve yorgan gibi eşyalar dağıtılabilmiştir.

1864 yılında gelen Çerkesler Kosova sahasında 30 kadar köy kurdular. Bunların bir iki tanesi 100 haneli diğerleri ortalama 40–50 haneliydi. Belirtmek gerekirse bu sahaya yerleşen Çerkeslerin yarısı Doksanüç savaşını müteakip bölgeyi terk ederek Anadolu ve Suriye'ye göç etmek zorunda kaldı. Neticede 1890 yılı itibarıyla bölgedeki Çerkeslerin sayısı 6 bine kadar geriledi³⁷. Bunların boşalttığı yerlere Niş ve sair yerlerden gelen Arnavut muhacirler yerleştirildiler. 1908'de söz konusu Çerkes nüfus tekrar ocaklarına yerleştirilmeyi ister olmuşlardı. Bu talep karşısında Babıâli yerel idareden Çerkeslerin eski iskân bölgelerine gönderilmelerini, mümkün olmazsa iskâna elverişli boş bir alana yerleştirilmesini ister³⁸. 93 Savaşı ve sonrası gelenler bunların yerlerine yerleşmiş olmalıdır. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla muhacirler için toplu konut projeleri de geliştirilmiştir³⁹. Bu projelerin gerçekleştirilmesi ve iskân çalışmaları sonunda yeni mahalle ve köyler oluşmuştur⁴⁰.

Vilayet dahilinde göçmenlerin bir kısmı da şekavet sonrası çareyi Bulgaristan veya Sırbistan'a firar etmekte bulan Hıristiyanların terk ettiği arazi ve meskenlere yerleştirildi⁴¹. Bununla beraber söz konusu meskenlerin tapuları Defter-i Hakani tarafından kendilerine hemen verilmedi. Tapular söz konusu Sırp firarilerin Sırbistan

³⁷ Malcolm, s. 239, 268.

³⁸ BOA, DH. MKT, Nr. 2724/25: KS 324.

³⁹ Örneğin: Pole muhacirleri için hane inşası tahsisatı çıktı. BOA, DH. MKT. Nr. 1572/43.

⁴⁰ Refahiye, Sultaniye, İhsaniye, Hasanbey, Teşvikiye köyleri; Reşadiye, Kadriye, İkramiye, Vardar, Muhacir ve Hamidiye mahalleleri Bk. BOA, İ.DH, Nr. 1492/1330 RA 17; BOA, DH.İD, Nr. 149/1-22; İpek, *Göçler*, s. 324; Malcolm, s. 286.

⁴¹ Örneğin: Kosova'nın Akova kasabasındaki muhacirler Bulgaristan sınırına mülhak Panca Nahiyesi'nde firar edenlerden boşalan miri araziye iskân edildi. BOA, DH. MKT, Nr. 148/7: 30 RA 1311.

tabiiyetine geçmesi ve geri dönüş ihtimallerinin ortadan kalkması sonucu 28 yıl sonra verildi.

Bu şekilde barınma ihtiyacını karşılayan muhacirlerin çözmesi gereken bir diğer sorun iş ve aş sorunudur. Bu sorunu çözmek ve çiftçi muhacirleri üretici hale getirebilmek için köylere yerleşen muhacirlere arazinin verimine ve imkânlarla göre arazi kanunundan belirtildiği üzere bir çift için verimli yerlerden 70, verimi vasat olan yerlerden 100 ve verim oranı düşük olan yerlerden 130 dönüm arazi verilerek yerleştirilmesi ilke olarak benimsenmişti. Arazi tahsis edilemeyen veya üretim araç gereci bulunmayan muhacirler kendi işlerini kurana kadar ortakçılık veya amelelik suretiyle hayatlarını idame ettirmeye çalışmışlardır. Bir şekilde arazi tasarruf hakkını elde etmiş olanların tarlasını ise bir defaya mahsus olmak üzere yerli halkın sürmesi ilkesel olarak belirlenmişti. Öte yandan imkânlar ölçüsünde muhacirlerden muhtaç olanlara çift hayvanı ve tohumluk verilecekti. Hoca, imam ve zanaatkârlar ise mesleklerini icra etmek üzere şehir ve kasabalara yerleştirildi. Zanaatkâr ve esnafa 150'şer kuruşluk kredi verildi. Ayrıca servet sahibi olanlardan isteyenler şehir ve kasabalarda mekân tutabileceklerdi. Babîâli Eylül 1912'de muhacirlere arazi dışında herhangi bir yardım ve destekte bulunmama kararı aldı. Zorunlu hallerde bu karara aykırı işlemler de olmuyor değildi. Örneğin, Balkan Savaşı arifesinde Kosova'ya hicret etmiş olan 63 hane muhacirinin iâşe ve iskân bedellerinin yaşlı ve güçsüz olmaları sebebiyle devlet tarafından karşılanmasına karar verilmiştir⁴².

Muhacirler yöntem ve süresi değişmekle beraber hemen her dönemde çeşitli muafiyetlere tabi tutuldular. İlk uygulamalarda muhacirler aşardan 10 yıl ve askerlikten 25 yıl muaf tutuldular. 1864 tarihli *Muhacirine Muavenet Yönetmeliği* ile vergi muafiyet süresi 3 yıla indirildi. Doksanüç Harbi esnasında zorunlu olarak göç edenler yol inşa vergisi, temettü vergisi, ağnam resmi, aşar ve toprak kirası gibi vergilerden muaf oldular. Askerlik muafiyeti 10 yıl olarak belirlendi. Muafiyet süreleri 1886 sonrası tekrar değişti. Yeni uygulamaya göre vergi muafiyeti 2 yıl, askerlik muafiyeti ise 6 yıl olarak belirlendi.

Kosova'daki muhacirler hayvanların çoğu soğuktan ve açlıktan telef olduğundan iskân tarihine bakılmaksızın ağnam resminden muaf tutulmuştu. Yerli ahalinin hayvanlarını muhacirlerinkine karıştırılmasını önlemek için göçmenlerin hayvan sayısı tespit edilmiştir.

Soğuk ve kuraklık sebebiyle Kosova dahilinde gerek muhacirler ve gerekse yerli halk geçim sıkıntısıyla karşı karşıya kalmış, vergisini dahi ödeyemez olmuştur. Bunun üzerine Babîâli bu gibi durumda olanlara yerli muhacir ayrımı yapmaksızın vergi muafiyeti tanımıştır⁴³. Muhacirlere fazladan müteselsil kefil karşılığı bir yıl sonra ödemeli zahire verilmesi yoluna gidilmiştir. Yine 1907–1908 yılında Kosova vilayetinde bulunan muhacirlerin iskân ve iâşeleri ile ihtiyaçları olan tohum ve zirai alet ve edevatın satın alınması için 1.500.000 kuruşluk tahsisat çıkarıldı.

⁴² Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi Göç*, İstanbul 2001, 106- 107.

⁴³ İpek, *Rumeli'den...*, s. 221.

Çiftçilerin yanı sıra zanaatkârlara da çift hayvanı ve zirai araç gereç verilmiştir. Zanaatkârlar kendilerine verilen zirai malzemeleri değerinin altında satmaktaydılar. Bu ise hazinenin zarara uğramasına sebebiyet vermekteydi. Bunun üzerine zanaatkârlara eşitlik ilkesine uygun olarak zirai araç gereç yerine kredi verilmesi yoluna gidilmiştir. Bu doğrultuda Üsküp civarında 88 hanede 383 zanaatkâra 500'er kuruş verilmesi kararlaştırıldı⁴⁴. Muhacirlerden memur olanlar imkanlar ölçüsünde benzer bir memuriyette istihdam edilmeye çalışılmıştır⁴⁵.

Muhacirlerin Sosyal ve Ekonomik Durumu

Bir hanedeki fert sayısı 1–16 arasında değişmekte olup ortalama 4.9 kişidir. Göçmen ailelerinin %70'i çekirdek aile statüsündedir. Baba ailenin reisidir. Babanın olmadığı durumda bu görevi ailenin en büyük erkek çocuğu veya anne üstlenmektedir. Göçmen ailesi genelde tek eşlidir. Ancak savaş ortamı sebebiyle eşini kaybeden kişiler başını sokabilecek yer bulmak umuduyla evi barkı olan yerli kadınlarla evlenmeyi tercih edebilmişlerdir. Ailenin çocuk sayısı ise bir ila yedi arasında değişmektedir. Ortalama iki çocukludur. Zorunluluk halinde ailenin yanına zor durumda olan yakınları da yerleştirildiğinden aile zaman zaman geniş aile özelliğine bürünebilmiştir. Örneğin, şehit düşen erkek kardeşin dul eşi ve yetim çocukları amca evine sığınabilmişlerdir⁴⁶.

Muhacirler asayiş sorunu da çıkarabilmişlerdir. Kosova Vilayeti'nde bulunan Niş, Ürgüp, Kurşunlu ve sair muhacirlerden bir kısmı ahiren Sırbistan'a tecavüz eder. Merkezi idare bu olayla ilgili bulduğu 150–200 kadar Arnavut muhaciri Adana ve Konya vilayetlerine sürer. İdarenin bu tasarrufuna Kosova'da muhacir, yerli ahali ve Priştine İttihat Cemiyeti karşı çıkar. Cemiyet mensuplarına göre sürülenler tecavüz olaylarına karışmamıştı. Tecavüze cesaret edenlerden bir kısmı İşkodra'daki asilere iştirak etmiş bir kısmı da İpek ve Yakova taraflarına yayılmıştı. Ayrıca söz konusu sürgün uygulaması Balkanlardaki Müslüman nüfusu arttırma politikasına da tersti. Dolayısıyla Adana ve Konya'ya sevk edilen muhacirlerin Kosova ve Yanya vilayetlerinde yerleştirilmesi gerekmekteydi⁴⁷. Bu arada belirtmek gerekirse merkezi idare Kosova Vilayeti'ne bağlı kaza ve köylerde hükümete muhalefet ederek gasp, zorbalık ve eşkıyalık faaliyetinde bulunanları da divan-ı harp kararı ile Diyarbakır ve Adana gibi Anadolu şehirlerine sürebilmekteydi⁴⁸.

Kosova'dan Dışa Göç

⁴⁴ Ünlü, s. 107.

⁴⁵ Örneğin Kosova muhacirlerinden Hasan Bin Aziz gardiyan olarak hapishanede istihdam edilmiştir. *BOA, DH. MB. HPS*, Nr. 150/81: 18 N 1332; Kosova'dan gelen polislerin istihdamı için bk. *BOA, DH. EUM. MH*. Nr. 48/4 1.RA 1331.

⁴⁶ İpek, *Göçler*, s. 109- 110.

⁴⁷ *BOA, A. MKT. MHM*, Nr. 485/60: B 1297; *BOA, Y.PRK. AZJ*, Nr.3/72.: Hilafet Makamına (2 Recep 1297).

⁴⁸ *BOA, DH. MKT*, 1900/100, 12 CA 1309; 1486/76: Z 1305.

1690 ve 1730'lı yıllardaki savaş ortamının bir sonucu olarak Kosova sahasındaki gayri müslim nüfus kitlesel boyutta ocaklarını terk edebilmiştir. Babiâli gerek nüfus azalmasını önlemek ve gerekse dünya kamuoyu nezdinde yeni tartışma konuları açmama adına firarileri ocaklarına dönmeye davet eden fermanlar yayımlamıştır. Bu arada Karadağlı bazı Ortodoks gruplar Batı Kosova'ya yerleştirildi. 18. Yüzyılın sonlarında Kosova sahasında yoğun bir nüfus hareketliliği vardır. Bu hareketlilik daha ziyade yerli hanedan baskısından kaynaklanmaktaydı. Hareketlilik 1804 isyanı sonrası etnik bir karaktere bürünmeye başladı. Kosova'daki Sırp ileri gelenleri maddi ve manevi açıdan Sırbistan'daki isyana destek verebildi. Kosova'daki paşalar ise 1809'da Sırp kuvvetleriyle birkaç kez savaştılar. Ayrıca Priştine'yi yöneten paşalar Kosova'nın kuzey doğusunda hassas bir bölge olan Lab'daki Sırp köylülerini çıkarıp yerlerine Arnavutları getirme politikası izleyebildi⁴⁹. Bununla birlikte ihtiyar bir Sırp'ın da ifade ettiği üzere 1850'lere kadar Kosova sahasındaki Sırp Müslümanların arasında korkusuzca yaşayabilmişlerdir. İhtiyarın belirttiğine göre ilişkiler Osmanlıların bölgede Ortodoks karşıtı bir güç oluşturmaya yönelik maksatlı bir politika kapsamında 1864'de Kosova'ya Çerkesleri yerleştirmesiyle bozulmaya başlar. Kırım Savaşı esnasında yayılan Rus karşıtı hissiyatın da Osmanlı'nın kendi Ortodoks tebaasına karşı tutumunu sertleştirdiği anlaşılmaktadır⁵⁰. 93 Harbi öncesi vilayet dahilinde meskun Sırp ahaliden bazıları bekâr veya aileleriyle beraber Karadağ ve Sırp Prenslığı topraklarına yasal olmayan yollardan gidebilmekteydiler. Göç eden reayaya firar sebepleri sorulacak olursa temettu vergisi ve askerlik bedeli ödeyemeyecekleri düzeydeydi ayrıca köy bekçilerinin kötü muamelelerine de maruz kalıyorlardı⁵¹. Sırp ve Karadağlı diplomatlar da benzer iddialarla Osmanlı idaresini suçlamaktaydılar. Örneğin Karadağ Hariciyesi Kolaşin Hıristiyanlarının Karadağ'a göç etmelerinin yeni vergilerden kaynaklandığı iddia ediyordu⁵².

Göçmenlerin bu iddiası üzerine Kosova valiliği bekçi ve zabitanın söz konusu davranışlarına engel olmak adına tedbir almaya çalıştı. Buna karşılık Kosova valiliğinin de belirttiği gibi vergi yükünün ağırlığı sebebiyle göç edenler yok denecek sayıdaydı. Firarilerin çoğunluğu geçimini temin edecek ölçüde araziye sahip olmayıp Sırp'ların vaadi üzerine hicret etmişlerdi⁵³. Bu tür firar hadiseleri daha ziyade sınır boylarındaki gayrimüslim köylülerin kabile mensuplarından gördükleri baskı sonucu gerçekleşmekteydi⁵⁴.

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Kosova vilayeti topraklarından firar edenleri üç gruba ayırmak mümkündür: Mülkî amirlerin baskısından veya asayişsizlikten kurtulmak⁵⁵, iş bulmak ve çalışmak düşüncesinde olanlar birinci grubu oluşturmaktaydı. İkinci grupta ikinci bir şahısa veya devlete olan borcunu ödemek istemeyenler ile işlediği

⁴⁹ Malcolm, s. 212, 219.

⁵⁰ Malcolm, s. 234.

⁵¹ BOA, DH. MKT, Nr. 1630/62: L. 1306.

⁵² BOA, DH. MKT, Nr. 1553/8: S 1306.

⁵³ BOA, DH. MKT, Nr. 1397/33: Sadarete Arz Tezkiresi 9 CA 1304.

⁵⁴ BOA, DH. MKT, Nr. 1668/7: Seraskerlik Makamına Arz Tezkiresi, 7 TE 1301.

⁵⁵ BOA, DH. MKT, Nr. 1800/40.

suçtan dolayı kanunun takibinden kurtulmak isteyenler yer almaktaydılar⁵⁶. Bu gibiler zamanla iade edilmekteydi⁵⁷. Üçüncü grubu ise Sırbistan'daki çetelere dahil olmak isteyenler meydana getiriyordu. Bu tarz firar hadiselerini Müslümanların terk ettiği yerleri ekonomik ve güvenlik açısından doldurmak ve ülkedeki Sırp nüfusu arttırmak isteyen Sırp memurları da teşvik ve tahrik etmekteydi. Sırp yetkililerin diğer hedefi ise Osmanlı idaresini dünya kamuoyu önünde zora sokmaktı. Ancak Sırp mülteci hadisesinin kitlesel bir boyuta ulaşması Sırbistan idarecilerini siyasi ve iktisadi açıdan endişeye de sevk edecekti. Her şeyden önce Kosova dahilindeki Slav unsur azalmaktaydı. Bu durum devam ederse ileride burası için herhangi bir hak talebinde bulunamazlardı. Bir başka açıdan ise ülkenin ekonomisi böyle bir yükü kaldıracak bir durumda değildi. Bununla birlikte Sırbistan idaresi şaşkıncu bir şekilde güvenliği sağlamak düşüncesiyle sınır boyuna bir taraftan Rus nüfus yerleştirmek üzere teşebbüse geçerken diğer taraftan sınırdaki Sırp köylülerini silahlandırıp karagol gezdirmeye başlamıştır⁵⁸. Osmanlı yetkilileri ise firari sayısı yükseldikçe Avrupa diplomatik baskısının arttığından bu tarz hareketleri önlemeye ve gidenleri de döndürmeye çalışmaktaydı⁵⁹.

Vilayetin yaptığı tahkikat sonucu Selanik, Kosova, Manastır vilayetlerinde bazı ecnebi ajanların dolaşarak bu bölgelerde Hıristiyan halka her türlü baskı yapıldığı yönünde gayrimüslim halktan imza topladıkları tespit edilmiştir. Yine İngiliz meclisinde Kosova topraklarında birçok Hıristiyan'ın Müslüman Arnavutlarca telef edildiği, yerel idarenin buna göz yumduğu ifade edilmekteydi. Hatta 1891'de Kosova'daki Sırlara yapıldığı iddia edilen mezalimi tasvir eden resimler Avusturya tebaalı Sırp müfritler tarafından basına yansıtılmıştı. Yine Avrupa'da yayımlanan gazetelerde Sırbistan'a yönelik göçün Arnavut baskısından kaynaklandığı iddia edilebilmekteydi⁶⁰. Firarilerin sayısını Sırp makamları 6 bin, Kosova yerel idarecileri 1.500 olarak göstermektedir. Avusturya'da yayımlanan bazı gazetelere göre ise Kosova'daki reaya tamamen göç etmişti. Bu şekilde firar edenlerden bazıları çeteler oluşturmak suretiyle Osmanlı topraklarına saldırabilmiştir. Benzer tahrikâtı ve politikaları Kosova ile sınırdaş olan Karadağ ve Bulgaristan yetkilileri de yapmıştır⁶¹.

⁵⁶ Bu tarz hareketler iki yönlü olabilmıştır. Örneğin: Sırbistan'ın tabur mülazımlarından olup Kosova'ya iltica ederek Müslüman olan ve Hüseyin ismini alan Stefan'ın Kosova'da ikametini Babıâli uygun görmüştür. *BOA, DH. MKT.* 1588/38; 1920/32.

⁵⁷ Örneğin 1307 tarihinde Sırbistan'dan firaren Kosova'ya tabi Kranova köyüne yerleşen cinayet suçlusu 3 şahsın iadesi kararlaştırılmıştır. *BOA, DH. MKT.* Nr. 1655/147.

⁵⁸ *BOA, DH. MKT.* Nr. 462/50: 20 Z 1319; *BOA, DH. MKT.* Nr. 585/50: 26 C 1320.

⁵⁹ *BOA, DH. MKT.* Nr. 1630/62: L. 1306; 1757/56: 17 M 1308.

⁶⁰ Örneğin Times gazetesi Hıristiyanların Arnavut baskısı üzerine Sırbistan'a göç ettiğini sütunlarında haber yapabilmisti. *BOA, DH. MKT.* Nr. 1680/82: R 1307.

⁶¹ Komşu devletler Kosova bölgesine müdahale edebilmek adına o bölgedeki gayrimüslim nüfusu kullanmıştır. Avusturya Kosova'daki Katoliklere kötü muamele yapıldığını iddia ederken Sırp müfritler ise vilayet dahilinde meskun Sırlara mezalim yapıldığını tasvir eden fotoğraflar tertip edip Osmanlı coğrafyasında da dağıtmaya çalışmışlardır. Yine benzer neşriyata göre Arnavutlar

1877–1878 Savaşları esnasında Selanik, Üsküp ve Kosova taraflarından 12 bin Bulgar cepheye giderek Rus ordusuna hizmet etmiştir. Bunlar savaş sonrası ocaklarına dönmeyerek Rusya'ya gitmişlerdir. Söz konusu firarilerden ve Bulgar göçmenlerden oluşturulan çeteler Makedonya ve Kosova topraklarında tedhiş hareketlerinde bulunmuşlardır. Amaç, Kosova'da Müslüman halkı misillemeye mecbur etmek, sonrada Müslümanların taarruzuna uğradıkları fevranıyla Avrupa kamuoyunun dikkatini bölgeye çekmekti. Amaç önce özerklik ikinci aşamada ise ilhaktı⁶². Osmanlı hakimiyeti sonuna kadar Kosova vilayeti dahilinde faaliyet gösteren çeteler köylerden tahsil ettiği para, Bulgar idaresinin ve Sofya'daki çete teşkilatının idare heyetince mali açıdan desteklenmekteydi⁶³. Bu arada Kosova Hıristiyanlarından Bulgaristan'a askerlik yapmak için gidenler vardı. Hatta bunlardan bazıları üst rütbelere terfi ettirilmişti. Türk bürokratlarına göre bu uygulama askerlik çağındaki Osmanlı vatandaşı Hıristiyan halkın Bulgaristan'a göçünü veya firarını tetikleyebilecekti. Böyle bir ihtimale yer vermemek için çeşitli tedbirler alınmaya çalışıldı⁶⁴.

Devlet bu tarz sınır ihlali ve firarı önlemek adına 1890'lı yıllarda yeni bir uygulamayı planladı: Buna göre, gayrimenkullerini satıp kaçmak isteyenler 5 sene müddetle arazilerini başkalarına devredemeyecekler⁶⁵, firar ederek Sırbistan, Karadağ veya Bulgaristan sahasına geçenlerin gayrimenkulleri varislerine bırakılmayarak açık arttırma ile satılıp hazineye gelir kaydedilecekti. Söz konusu kişilerden aman dileyerek geri dönenler olursa bu gibilerin mal varlığı iade edilecek ve birikmiş askerlik bedel ücretleri affedilecekti⁶⁶. Kosova valiliği yetkilileri bu konuda farklı düşünmekteydiler. Onlara göre bu uygulama firar hadiselerini önlemeyi bir tarafa bırakın tam tersine arttıracaktı. Babiâli söz konusu firarı önlemeye yönelik bazı tedbirler almaya çalışmıştır. Alınan karara göre, savaş sebebiyle ekonomik sıkıntıya düşenlerin borçları yeniden yapılandırılacak, gümrükteki kontroller arttırılacak, angarya önlenecek, tüm bu tedbirlere rağmen firar edenler vatandaşlık hakkını kaybedecek ve mal varlığı tasfiye edilecektir⁶⁷.

Bu tedbir ve önlemlere rağmen Sırbistan'a yönelik göç ve firar tamamen önlenememiştir. Göçmenlerden bir kısmı iyi bir hasat elde edememelerine rağmen maliye memurlarınca vergilerini ödeme konusunda sıkıştırılmaları ve bunun üzerine kendilerinin çareyi Sırbistan'a firar etmekte bulmalarındır. Burada ana amaç bu yöntemle hükümete baskı yapıp bazı vergileri af yöntemiyle uygulamadan kaldırmaktır. Devlet bunu önlemek adına çareyi muhtar ve ihtiyar heyeti üyelerini kefalete bağlamakta bulmuştur. Kefaletle bağlananlar firara teşebbüs edenleri yetkili makamlara bildirecekler aksi halde sorumlu tutulacaklardır. Firarı önlemek adına alınan bir diğer tedbir çalışmak amacıyla Sırbistan'a

---

Hıristiyanları katletmekteydiler. *BOA, DH. MKT*, Nr. 1814/27; *BOA, Y.PRK.EŞA*, Nr. 11/30: 9 ZA 1307.

⁶² Ünlü, s. 191, 192.

⁶³ Ünlü, 193.

⁶⁴ *BOA, A. MTZ (04)*, Nr. 30/1928: 15 Z 1319.

⁶⁵ *BOA, DH. MKT*, Nr. 1920/32:9.B.1309.

⁶⁶ *BOA, İ.MMS*, Nr. 107/4580: Rumi 1307. ????

⁶⁷ Ünlü, s. 110- 114.

gidenlere kolaylık sağlamaktı. Diğer taraftan sınır güvenliği arttırılmıştır⁶⁸. Öte yandan Sırbistan'daki firarilerin geri dönmesi için irade çıkmıştır. Muhtemelen buradaki amaç bu konuda Babıâli'ye yönelik uluslar arası baskıyı önlemektir. Öyle anlaşılıyor ki bazı yabancılar da bu iradeyi fırsat bilip Kosova'ya gelip yerleşmeye çalışmışlardır. Merkezi idare bu gibi durumlara fırsat verilmemesi için ilgilileri uyarmıştır⁶⁹. 1878-1912 yılları arası bu şekilde vilayet topraklarını terk eden firarilerin sayıları hakkında farklı rakamlar telaffuz edilmektedir. Popovic bu şekilde göç edenlerin toplam sayısını 150 bin olarak verirken⁷⁰, Malcolm bu sayıyı abartılı bulur.

Balkan Savaşı yarımada yeni bir göç furçasına sebebiyet verir. Babıâli Balkanlardan Anadolu'ya yönelik muhtemel bir göçü önlemek adına bazı tedbirleri almaya çalışır. Her şeyden önce bürokratların işlerinin başında durması gerekmektedir. Bürokratin savaş sebebiyle işini terk edip ailesi ile birlikte göç etmesi yerli ahaliye emsal teşkil edebilecekti. Buna fırsat verilmemesi için Babıâli Selanik, Manastır ve Kosova'daki memurları görev mahallerini terk etmemeleri hususunda uyarır⁷¹. Bu uyarı işe yaramaz. Balkan Savaşı sonunda Kosova el değiştirerek Sırbistan'ın kontrolüne girdi. 1912-1915 arası Sırbistan asimilasyon ve göçürme yöntemleriyle Müslüman nüfusu sistemli yok etme siyasetine tabi tuttu. Bunun üzerine Müslüman Kosovalılar Arnavutluk ve Türkiye'ye yöneldi. Arnavutluk'a göçürülen mültecilerin çoğu ölüp gitti⁷². 1915'de ise Kosova toprakları Avusturya ve Bulgar kuvvetlerince işgal edilip ikiye ayrıldı. Kosova'daki kontrol 1918'de tekrar Sırp'ların eline geçti⁷³. Sırp kontrolü ele geçirince bölgeyi Müslüman nüfustan arındırmak adına çeşitli yöntemlere başvurur. Bu yöntemlerden birisi de Müslüman nüfusu göçe teşvik etmek adına Arnavut din adamlarından yararlanmaktı. Müslümanların terk ettiği yerlere Sırbistan ve Karadağ'dan Hıristiyan nüfus aktarılır. Yeterli nüfusa ulaşabilmek için söz konusu yerlerden Amerika'ya yönelik göç de durdurulmaya çalışılmıştır. Hatta daha önceki tarihlerde Amerika'ya göç etmiş olanların da dönmelerini sağlamak adına projeler geliştirirler. Bu faaliyetler sonucu 1920'li yıllarda Kosova'ya 70 bin kolonist Sırp yerleştirildi. İleriki tarihlerde Kosova'daki Sırp oranı %38'e kadar yükseldi⁷⁴. Bu arada Balkan devletleri nüfuslarını homojenleştirme adına farklı etnik grupları göçürme politikası izlemeye devam etmekteydiler. Bunun neticesinde 1920'li yıllarda Balkan ülkelerindeki Arnavutlar

⁶⁸ Ünlü, s. 115- 117.

⁶⁹ BOA, Y.PRK. EŞA, 39/16: 8 B 1319. Bu durumu önlemek için Belgrad Türk Sefaretine Kosova'dan Sırbistan'a firar edenler için tutulan defter kayıtları gönderilerek defterde ismi olmayanların taleplerinin kabul edilmemesi yönünde talimat verilmiştir. Bkz. BOA, DH. MKT, Nr. 2580/146: 18 L 1319.

⁷⁰ Popovic, s. 220.

⁷¹ BOA, MV, Nr. 171/88: 27 Z 1330.

⁷² Justin Mc. Carthy, *Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi 1821- 1922*, Çeviren. Bilge Umar, İstanbul 1983, s. 177.

⁷³ Popovic, s. 220- 221; Malcolm, s. 312.

⁷⁴ Malcolm, s. 338.

Türkiye'ye sığınır. Türk hükümeti bunları geçici olarak Uzunköprü, Kırklareli, Tekirdağ ve Gelibolu'ya yerleştirir. Arnavut göçmenlerin bu tarihlerde Türkiye'ye kesin iskân yasaktır. Yasağın iki sebebi vardır. Birincisi bu tarihlerde mübadillerin⁷⁵ iskân işlemleri vardı. Türkiye'nin bütçesi ek bir iskân masrafını kaldıracak bir durumda değildi. İkincisi ise milli devleti olan Müslümanların Türkiye'ye yerleşmesini devlet arzu etmiyordu. Dolayısıyla Arnavutluk'un nüfus kaybı arzu edilmemekteydi. Bu nedenle geçici iskân tabi tutulan mültecilerin iadesi için Arnavutluk'tan bir heyet Türkiye'ye davet edilir.

Yugoslavya 1941 sonrası bölgenin Müslüman nüfus yapısını değiştirmek adına ülkenin muhtelif yerlerinden buraya Ortodoks halkı çekip yerleştirmeye çalıştı. Hatta Katolik Hırvat ve Sloven nüfus bile getirilmiştir⁷⁶. 1966 yılında Yugoslavya İçişleri Bakanı Rankovic zamanında Türk ve Müslümanlara karşı yürütülen baskı ve zulümler üzerine birçok Türk, Boşnak ve Arnavut, Sancak, Kosova ve Makedon bölgelerinden Türkiye'ye göç etmişti. 1950–1967 arası Yugoslavya'dan 175.392 kişi gelmiştir. Popovic 1944–1985 arası Kosova'dan Anadolu'ya göç edenlerin sayısını 100 bin olarak tahmin eder⁷⁷. 1999'da Yugoslavya Ordusu'nun Kosova'ya girmesi üzerine çıkan savaşlarda çok sayıda Arnavut ve Türk Türkiye'ye iltica etmiştir. Bunlar uluslar arası kuvvetin Kosova ve çevresinde güvenliği sağlaması üzerine geri dönmüşlerdir⁷⁸.

Sonuç

Kosova sahasına gelip yerleşen veya burayı terk edenleri hesaba katacak olursak bölgede oldukça yoğun bir nüfus dalgalanmasının yaşandığını söyleyebiliriz. Göçlerin vilayetin nüfusuna olan katkısını net bir şekilde sayısal olarak ifade etmek mümkün değildir. Bunun birinci sebebi Kosova vilayetinin idari sınırlarının zaman içerisinde değişmesidir. İkinci sebebi nüfus sayımının vilayetin her tarafında gerçekleştirilememiş olmasıdır. Bir diğer sebep kaynakların birbirine tezat istatistikler vermeleridir. Örneğin, Batılı kaynaklara göre 1878 yılındaki vilayet dahilinde 60, 70 bin kadar muhacir mevcuttu. Kosova Valiliğine göre 1881'de 65 bin kadardı⁷⁹. Bunların da bir kısmı Üsküp ve Yenipazar sancaklarına yerleştirilmişti.

Yerli göçmen ilişkisine gelince: Yerli Müslüman nüfus göçmenlere karşı tepkili ve gelmelerini istemiyor. Çünkü göçmenlerin iskân masrafları yerli halk tarafından karşılanmaktaydı. Haliyle göçmen nüfus çoğaldıkça yerli halkın masrafları artmaktaydı. Göçmenler ise ocaklarını Hıristiyan nüfusun baskısı sebebiyle terk ederek göç etmek durumunda kalmıştı. Bu nedenle yerleştiği bölgedeki Hıristiyanlara karşı en azından tepkilidir. Bu tepki Kosova'daki Sırlardan bir kısmının göç kararı almasını tetiklemiştir. Bu göçün diğer sebepleri arasında Sırbistan'ın göçü teşvik siyaseti, Kosova Vilayeti'ndeki ekonomik durgunluk ve kötü idare, başka yerde yaşama arzusu sayılabilir. Osmanlı'nın Sırları sürmek gibi bir politikası yoktu. Dolayısıyla Sırp göçleri ile

⁷⁵ BOA, HR. İM, Nr. 47/53: 5.7.1923.

⁷⁶ Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*, İstanbul 2003, Çeviren Dilek Şendil, s. 874- 887.

⁷⁷ Popovic, s. 227, 247, 254.

⁷⁸ Ağanolu, s. 331.

⁷⁹ Malcolm, s. 284- 286.

Sırbistan'daki Arnavutların yerlerinden yurtlarından sökülüp atılması birbirinden farklı hususlardı.

Göçmen iskânı yeni yerleşim alanlarının oluşmasına ve yeni yeni mahalle ve köylerin kurulmasına vesile olacaktır. Mevcut yerleşmelerin ise nüfusu artacaktır. Bu şekilde bazı küçük yerleşmeler büyüyerek kasaba kimliğine bürünebilmiştir⁸⁰. Yeni yerleşmelere veya mevcutlarına dağıtılan göçmenler imkânlar ölçüsünde sosyal statüleri korunmaya çalışılmıştır. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla göçmen bürokratlar imkânlar ölçüsünde memuriyetlerde istihdam edilmeye çalışılmıştır⁸¹.

Kosova'nın elden çıkması üzerine Osmanlı coğrafyasında göçmen veya tüccar statüsüyle bulunan Kosovalılar için tabiiyet sorununu gündeme getirebilecektir. Daha önceki göç dönemlerinde tabiiyet sorunu devletlerarası birçok sorunun ortaya çıkmasına ve hariciye mensuplarını bir hayli meşgul edebilmiştir. Benzer sorunları yaşamak istemeyen Babıâli bu sefer Osmanlı topraklarındaki Kosovalılardan en kısa zamanda Osmanlı tezkiresi almalarını ya da ülkeyi terk etmelerini isteyecektir⁸². Bu direktif üzerine Kosova muhacirleri Osmanlı tabiiyetine geçme talebinde bulunabilmişlerdir⁸³. Kosova'nın Türk hâkimiyetinden çıkmasından sonra muhacir statüsüyle veya mülteci olarak Türkiye'ye sığınanlar da Osmanlı tabiiyetine geçme talebinde bulunmuşlardır⁸⁴.

Tablo. 1: Kosova Dahiline Yerleştirilen Muhacirlerin Nüfusu ve Dağılımı

SANCAK	Kaza	Muhacir	Yahudi	Hıristiyan	Müslüman	Toplam
PRIŞTINE	Priştine	9.852	62	6.149	13.653	29.716
	İpek	1.846	-	5.310	16.065	23.221
	Vulçitrın	5.167	-	4.058	9.703	18.928
	Gilan	7.750	-	8.000	15.000	30.750
	Preşova	1.658	-	7.846	5.389	14.893

⁸⁰ *Kosova Vilayeti Salnamesi 1304*, s. 119. Örneğin, Kosova Vilayeti Mitroviçe Kasabası'nın İbre Nehri cihetinde 1890'dan beri Saraybosna muhacirleri tarafından inşa edilen meskenler mahalle şeklini aldığından göçmen evlerinin olduğu kısım Gazi İsabey mahallesinden ayrılarak ayrı bir mahalle oluşturulması kararlaştırılmıştır. *BOA, ŞD*, Nr. 106/6321: 1891. Keza, 1912 yılında Kosova Preşova kazası Refahiye Köyü Boşnaklarca oluşturuldu.

⁸¹ *BOA, DH. MKT*, Nr. 1873/7: 26.S. 1309; 1755/124.

⁸² *BOA, MV*, Nr. 184/69: 27 S 1332.

⁸³ *BOA, DH. EUM. ECB*, Nr. 6/28: 11 ZA 1334.

⁸⁴ *BOA, DH. EUM. ECB*, Nr. 32/68: 11 L 1340.

	Toplam	26.273	62	31.363	59.810	117.508
ÜSKÜB	Üsküb	4.024	167	13.289	17.005	34.485
	Radovişte	621	-	3.359	4.193	8.173
	Kratova	214	-	3.213	1.088	5.515
	İştib	2.022	192	8.383	16.419	27.016
	Koçana	2.082	-	4.170	7.400	13.652
	Palanka	547	-	7.019	4.684	12.250
	Kumanova	2.071	-	10.662	8.523	21.256
	Piyançe Nah	-	-	2.200	2.350	4.450
	Maliş Nah	-	-	4.634	915	5.549
	Toplam	11.581	359	57.929	62.577	132.446
YENİPAZAR	Seniçe	656	14	3.467	5.308	9.445
	Yenivaroş	7	-	2.853	529	3.389
	Akova	796	-	2.666	6.797	10.252
	Berane	27	-	2.973	375	3.375
	Tıgovişte	148	-	1.193	3.230	4.571
	Yenipazar	758	40	5.400	7.503	13.701
	Mitroviçe	549	-	1.447	2.567	4.563
	Toplam	2.941	54	19.999	26.309	49.303
TAŞLICA	Taşlıca	95	-	2.593	2.995	5.683
	Prepol	95	-	2.919	2.537	6.551
	Priboy Nah	-	-	867	611	1.478
	Toplam	190	-	7.379	6.143	13.712
TOPLAM		40.985	457	116.670	154.839	312.969